

TEMMÂM HASSÂN'IN ARAP DİLİNDE KELİME TASNİFİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bünyamin AYDIN*

Öz

Kelimenin üç türe ayrılması hususunda hemfikir olan erken dönem nahiv bilginleri, söz konusu türlerin tanımlanması ve ayırt edici özelliklerinin belirlenmesi konusunda farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Söz konusu yaklaşımlar, ilgili kelime türüne ait bütün kelimeleri kapsayıcı genel ölçütler belirleme hususunda yaşanan zorluğu ortaya koymaktadır. Temmâm Hassân'ın klasik tasnife yönelik eleştirilerini değerlendirmek hem tasnifin hangi temel ölçütler üzerinden kurgulandığını ortaya çıkaracak hem de tasnifte bulunduğu iddia edilen eksikliklerin biçimsel ve anlamsal analizinin yapılmasına katkıda bulunacaktır. Çalışmada, özellikle ismin tanımı etrafında şekillenen erken dönem tartışmalarına da değinilecek, Temmâm Hassân'ın önerdiği yeni tasnif, yöntem ve kapsam geçerliliği bakımından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Kelime türleri, Temmâm Hassân.

A Critique About the Objections of Tammam Hassan Against the Word Classification in Arabic Language

Abstract

Early nahiv scholars agreed that the word is divided into three classes, but they put forward different approaches on the definition of these classes and determination of their distinguishing features. These approaches reveal that there is difficulty in setting general criteria which includes all words belonging to same word class. In this study, the objections of Temmâm Hassân to the traditional classification will be evaluated. This evaluation will reveal the basic criteria on which the classification has been formed as well as will contribute to analysis of the alleged deficiencies in the classification in terms of form and semantic. This study also addresses the early discussions on the definition of noun and evaluates the new classification proposed by Temmâm Hassân in point of method and content validity.

Key Words: Arabic Language, Word classes, Tammam Hassân.

* Arş. Gör.; SDÜ İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı.

1. Giriş

Kelimenin isim, fiil ve harf olmak üzere üç türe ayrılması¹ elimizdeki ilk kapsamlı nahiv kitabı olan *el-Kitab*'ın birinci konusu olarak ele alınmıştır. Sîbeveyh (ö. 180/796)'in yaptığı tasnif², Ebû Cafer Ahmed b. Sâbir'e atfedilen görüş³ istisna edildiğinde, klasik dönem nahiv bilginleri tarafından devam ettirilmiş ve kelime türlerinin ayırt edici özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Hicrî dördüncü yüzyıl dilcilerinden İbn Fâris (ö. 395/1004) kelimenin üç türe ayrıldığı hususunda nahiv bilginleri arasında icmâ olduğunu belirtmiştir.⁴

Kelimelerin tamamının üç türde toplanamayacağı şeklinde ortaya atılan görüş, klasik dönemde kabul görmemiş ve tartışmaya açılmamıştır. Modern dönemde bu görüşü tartışmaya açan dilbilimcilerden biri olan⁵ Temmâm Hassân

¹ Arap dilinde kelime türleri ile ilgili ilk sınıflandırma, Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688)'nin Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)'ten yazılı olarak aldığı rivayet edilen metne nispet edilmektedir. Burada isim, bir müsemmadan haber veren lafız; fiil, kendisiyle haber verilen/müsemmanın hareketinden haber veren lafız; harf ise (isim ve fiil dışındaki) bir manadan haber veren lafız şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed, *Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2003, 14; el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Udebâ İrşâdu'l-Erib ilâ Marifeti'l-Edib*, I-VII, Tahkik: İhsan Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993, IV, 1467; İbnu'l-Kıftî, Ebu'l-Hasen Cemâluddîn Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, I-IV, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1950, I, 4.

² Sîbeveyh'in, Aristo'ya ait "isim, fiil, edat" taksiminden etkilenmiş olma ihtimalinin kabul edilebilir gerekçelere dayandığı belirtilmektedir. Sîbeveyh'in hangi bilgi kaynaklarından beslendiği ve özellikle Aristo mantığından etkilenip etkilenmediği tartışması, ayrı bir çalışma konusu olarak bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Medkûr, İbrahim, "Aristo Mantığı ve Arap Grameri", Çeviri: Bünyamin Aydın-Yunus Emre Akbay, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 32, Isparta 2014/1, 189-199.

³ Söz konusu görüş, fiil isimlerinin (esmâu'l-ef'âl) "hâlife" adıyla dördüncü bir kelime türü olarak ele alınması gerektiği ile ilgilidir. Bkz. Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yusuf b. Ali, *İrîşâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab*, I-V, Tahkik: Receb Osman Muhammed, Mektebetu'l-Hancı, Kahire 1998, V, 2289; es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, I-III, Tahkik: Ahmed Şemsuddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, III, 82; es-Sabbân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali, *Hâşiyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmûni alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kum 1371, I, 23. Ebû Cafer Ahmed b. Sâbir için bkz. es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyin ve'n-Nuhât*, I-II, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ts., I, 311.

⁴ İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *es-Sâhibi fî Fikhi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Suneni'l-Arab fî Kelâmihâ*, Tahkik: Ömer Faruk et-Tabbâ', Mektebetu'l-Mearif, Beyrut 1993, 82.

⁵ Konuyla ilgili diğer görüşler için bkz. es-Sâkî, Fâdıl Mustafa, *Aksâmu'l-Kelami'l-Arabî min Haysu's-Şekli ve'l-Vazîfe*, Mektebetu'l-Hancı, Kahire 1977, 106 vd.; Meccûb,

(ö. 2011)'a göre Arap dilinde isim, fiil ve harf dışında kelimeler bulunmakta ve bunların sınıflandırmasının nasıl yapılacağı sorunu klasik nahiv eserlerinde aşılabilmiş gözükmemektedir. Klasik tasnifte bu tür kelimelere ilişkin değerlendirmeler, kelimeye özel olup genelleme yapmaya imkân tanıyacak nitelikte değildir.

Temmmâm Hassân'ın klasik tasnife yönelik eleştirilerini değerlendirmek hem tasnifin hangi temel ölçütler üzerinden kurgulandığını ortaya çıkaracak hem de tasnifte bulunduğu iddia edilen eksikliklerin biçimsel ve anlamsal analizinin yapılmasına katkıda bulunacaktır. Çalışmada klasik tasnif, Sîbeveyh dışında önemli ölçüde Müberred (ö. 286/900), İbnu's-Serrâc (ö. 316/929), Zeccâcî (ö.337/949) ve Sîrâfî (ö.368/979)'nin yaklaşımları üzerinden değerlendirilecektir.

2. Klasik Nahiv Eserlerinde Kelime Tasnifi

Sîbeveyh, kelime türlerinden fiil ve harfin tanımını yapmış, isim için örnekler vermekle yetinmiştir. Sîbeveyh'e göre "*Kelime; isim, fiil ve harf olmak üzere üç türe ayrılır. Adam, at ve duvar gibi kelimeler isimdir. Fiil, hades (oluş, iş, eylem) isimlerinden alınan ve yapısı itibariyle geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman ifade eden örneklerdir. Harf ise bir mana için vazedilmiş, isim ve fiil dışındaki kelimelerdir.*"⁶

Sîbeveyh'in fiil ile ilgili yaklaşımı zaman kavramına dayanmakta ve mastarların, fiillerin aslı⁷ olduğu düşüncesini içermektedir. Tanımda geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman ifadeleri özellikle belirtilerek fiilin temel ayırt edici özelliği olan zaman unsuru vurgulanmıştır. Şu halde söz konusu üç zamandan herhangi birine delalet etmeyen kelimelerin fiil kabul edilmesi mümkün değildir. Tanımdaki *hades isimlerinden alınan*⁸ *örnekler* ifadesi ise fiilin diğer özelliğini

İzzeddin, *el-Minvâlu'n-Nahviyyu'l-Arabî Kirâe Lisâniyye Cedîde*, Dâru Muhammed Ali el-Hâmî, Susa 1998, 181 vd.

⁶ Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitab*, I-V, Tahkik: Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, I, 12.

⁷ İştikakta hangi kelimenin asıl olduğu konusunda nahiv bilginleri arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Basra ekolüne mensup nahiv bilginlerine göre fiil, bir isim türü olan mastardan türemiştir. Kûfe'li nahiv bilginleri ise iştikakta asıl olan kelimenin mazî fiil olduğu ve mastarların bu fiillerden türediği görüşündedirler. İki tarafın öne sürdüğü deliller ve ayrıntılı bilgi için bkz. el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilaf*, I-II, (Muhammed Muhyiddin Abdulhamid'in el-İntisâf mine'l-İnsâf'ı ile birlikte), Dâru't-Talâî', Kahire 2009, I, 206.

⁸ İbn Fâris, Sîbeveyh'in söz konusu ifade üzerinden eleştirildiğini ifade etmektedir. Çünkü لئس , لعسى ve نعْم gibi kelimeler, mastardan (hades isimlerinden) alınmadıkları halde Sîbeveyh tarafından da fiil olarak kabul edilmiştir. Bkz. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 86.

ortaya koymaktadır. Sıbeveyh, harfin hem tanımını yapmış hem de örnekler vermiş, isim için ise sadece örnekler vermekle yetinmiştir.⁹

Sıbeveyh'ten sonraki nahiv bilginlerinin üzerinde durdukları nokta ismin tanımını¹⁰ yapmak ve söz konusu üç kelime türünün temel özelliklerini belirlemeye çalışmak olmuştur. Müberred'e göre ismi belirlemenin ölçütü kelimenin harf-i cer alıp almamasıdır. Harf-i cer kabul eden bütün kelimeler isimdir. Kelime, harf-i cer kabul etmiyorsa isim değildir.¹¹

İbnu's-Serrâc'a göre isim, *müfret bir manaya delalet eden kelimedir*.¹² İsmın delalet ettiği mana, yani ismin müsemması, şahıs ve şahıs dışındaki müsemmalar olmak üzere iki gruba ayrılır.¹³ İbnu's-Serrâc, isme özgü alâmetleri; kendinden haber verilmesi yani mübteda veya fâil olması, lâm-ı tarif ve harf-i cer alması, سَوْفَ ve قَدْ harflerini kabul etmemesi, sıfatla nitelenmesi, yerine zamir kullanılabilmesi şeklinde sıraladıktan sonra söz konusu özelliklerin bütün isimler için geçerli olmadığını ifade etmiştir.¹⁴ İbnu's-Serrâc'a göre fiil, *bir mana ve zamana delalet eden kelimedir*.¹⁵ Bu tanım, fiilin isimden farklı olarak, mana ile beraber zamana da delalet ettiğini vurgulamaktadır. Ancak söz konusu zaman, "muhassal" olmak zorundadır. Muhassal zaman ifadesi, fiilin, geçmiş, gelecek veya şimdiki zamandan birine delalet etmesi anlamına gelmektedir ki bu sınırlandırma, gün ve saat gibi bazı zaman dilimlerinin adı olan kelimeleri fiil

⁹ Sıbeveyh'in kelimeyi isim, fiil, harf şeklinde sınıflandırdıktan sonra ismi tanımlamadan bazı örnekler vererek açıklaması, aslında, ismin, isim türü altında değerlendirilen bütün kelimeleri kapsayacak bir tanımının olmadığı, bu yüzden de Sıbeveyh'in bu konuda örneklerle yetindiği şeklinde yorumlanmış ve Sıbeveyh'in, ismin tanımını onu fiil ve harften ayırmak suretiyle yaptığı belirtilmiştir. Bkz. el-Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd, *Kitabu'l-Halel fî İslâhi'l-Halel min Kitabi'l-Cumel*, Tahkik: Said Abdulkerim Seûdi, y.y., ts., 65; el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn, *Esrâru'l-Arabiyye*, Tahkik: Muhammed Behcet el-Beytar, el-Mecmeu'l-İlmî el-Arabî, Dimeşk, ts., 10.

¹⁰ İsim için yetmişden fazla tanım yapıldığı belirtilmektedir. Bkz. el-Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 9.

¹¹ el-Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, *el-Muktedab*, I-IV, Tahkik: Muhammed Abdulhâlık Udayme, Kahire 1994, I, 141. İbn Fâris, كيف ve اذًا gibi isimlerin harf-i cer olmadığını, dolayısıyla Müberred'in yaklaşımının hatalı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, 85.

¹² İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, *el-Usûl fî'n-Nahv*, I-III, Tahkik: Abdhuseyin el-Fetelî, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1996, I, 36.

¹³ Şahıs ile kastedilen, cins isimler ile özel isimler; şahıs dışındakiler ise vurmak ve bilmek gibi mana isimleri ile gün ve saat gibi zaman isimleridir. Bkz. İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, I, 36. İsmi, zât ve mana isimleri olarak ikiye ayıran ilk nahiv bilgininin İbnu's-Serrâc olduğu belirtilmektedir. Bkz. Nahle, Mahmud Ahmed, *el-İsmu ve's-Sıfatu fî'n-Nahvi'l-Arabî ve'd-Dirâsâti'l-Ûrubbiyye*, Dâru'l-Marifeti'l-Câmiyye, İskenderiye 1994, 32.

¹⁴ İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, I, 38.

¹⁵ İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, I, 38.

tanımının dışında tutmaktadır.¹⁶ İbnu's-Serrâc'a göre harf, *kendisinden haber verilemeyen ve kendisi haber olamayan kelimedir*.¹⁷ Buna göre harfin cümle içinde mûsnedün ileyh veya mûsned olması söz konusu değildir.

Zeccâcî'ye göre isim, *fâil veya mef'ûl olabilen ya da bu ikisinin yerinde bulunabilen kelimedir*. Arap dilinde bu tanımın kapsamı dışında bir isim bulunmamaktadır.¹⁸ Zeccâcî'ye göre Müberred ve İbnu's-Serrâc'ın tanımları eksiktir. Çünkü Arap dilinde harf-i cer kabul etmeyen isimler - كيف gibi bulunmakta, *müfred bir manaya delalet eden kelime* şeklindeki tanım, اَنَّ ve اَمْ gibi harfleri içine almaktadır.¹⁹ Zeccâcî'nin yaptığı isim tanımı ve diğer tanımlar üzerindeki eleştirileri değerlendirildiğinde söz konusu tanımın sözdizimsel/terkîbî ölçüt esas alınarak yapıldığı görülmektedir.²⁰ Zeccâcî'ye göre fiil, *hades ve zamana aynı anda/birlikte delalet eden lafızdır*.²¹ Lafız, hadese delalet edip zamana delalet etmiyorsa mastar, aksi durumda ise zaman zarfı olur. Her iki halde de kelime (mastar ve zaman zarfı) isim grubuna dâhildir. Zeccâcî, yaptığı bu tanımın Sîbeveyh'e ait ifadelerin bir şerhi olduğunu belirtmekte ve Sîbeveyh'in tanımındaki *hades isimlerinden alınan örnekler* ifadesini *mastarlardan alınan vezinler* şeklinde açıklamaktadır.²² Zeccâcî'ye göre harf, *kendi dışındaki bir manaya delalet eden lafızdır*.²³ Örneğin من harfinin delalet ettiği *teb'iz* manası bu harfin kendisinde bulunmaz. Yani bu harfin bir kısmı/parçası olduğu tasavvur edilmez. Aynı şekilde الى harfinin delalet ettiği *münteha* manası da harfin kendisine değil önüne geldiği isme aittir.²⁴

Sîrâfî, *el-Kitab*'a yaptığı şerhte, İbnu's-Serrâc'ın fiil ile ilgili açıklamalarında ayrıntılı olarak yer verdiği zaman unsurunu ismin tanımına dâhil ederek ismi, *zamana bağlı olmayan bir manaya delalet eden lafız* şeklinde tanımlamıştır.²⁵ Buna ek olarak ismin, manasını bizatihi ifade ettiğini özellikle vurgulayan Sîrâfî, harflerin bu açıdan isim ve fiilden ayrıldığını belirtmiştir. Şu halde harflerin delalet ettiği *te'kid*, *nefy*, *atıf* gibi manalar, harfin dışında (isim veya fiilde) hâsıl olmaktadır.²⁶ Dolayısıyla harf, kendindeki bir manaya delalet etmemekte, *te'kid*, *nefy* ve *atıf* gibi manalarla kendi dışındaki kelimelere tesir

¹⁶ İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, I, 37.

¹⁷ İbnu's-Serrâc, *el-Usûl*, I, 40.

¹⁸ ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, *el-İzâh fî 'İleli'n-Nahv*, Tahkik: Mâzin el-Mubarek, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1996, 48.

¹⁹ ez-Zeccâcî, *el-İzâh*, 50.

²⁰ Nahle, *el-İsmu ve's-Sıfatu*, 31.

²¹ ez-Zeccâcî, *el-İzâh*, 52-53.

²² ez-Zeccâcî, *el-İzâh*, 53.

²³ ez-Zeccâcî, *el-İzâh*, 54.

²⁴ ez-Zeccâcî, *el-İzâh*, 54.

²⁵ es-Sîrâfî, Ebû Said el-Hasen b. Abdillâh, *Şerhu Kitabi Sîbeveyh*, I-V, Tahkik: Ahmed Hasan Mehdelî, Ali Seyyid Ali, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, I, 15.

²⁶ es-Sîrâfî, *Şerhu Kitabi Sîbeveyh*, I, 14.

etmektedir. Bunun sonucu olarak da harfin anlamı ancak kendi dışındaki kelimelerle birlikte düşünülebilmektedir. Sözelimi "İnsan nedir?" sorusuna "İnsan konuşan bir canlıdır", "قَالَ" fiilinin manası nedir?" sorusuna da "geçmişte kalkma eyleminin gerçekleşmesidir" şeklinde cevap verilmektedir. Buna karşın مِنْ harfinin manası sorulduğunda "kendisi ile parçanın bütünden ayrıldığı (şey)dir" denecektir. Cevaptaki bütün de parça da harfin dışındaki unsurlardır. Sonuç olarak harf, kendi başına bir mana ifade etmeyen, manası ancak kendi dışındaki kelimelerle düşünülebilen ve kendi dışındaki kelimelerin manalarına etki eden kelimedir.²⁷

Kelime türlerinin tanımlanmasına ilişkin tartışmalarda, zaman unsuru taşımama özelliğinin isim için belirleyici ve üzerinde uzlaşa sağlanan bir özellik olarak öne çıktığı görülmektedir. Zaman unsuru, Sıbeveyh tarafından fiilin tanımı yapılırken vurgulanmış, İbnu's-Serrâc tarafından fiilin ayırt edici özelliği olarak belirtilmiş ve Sırafî ile ismin tanımına dâhil edilmiştir. Bu süreç sonunda isim, *zamana bağlı olmayan bir manaya delalet eden lafız* şeklinde tanımlanmıştır. Ancak, ismi fiilden ayıran bu tanım, harflerin isim sınıfında değerlendirilmesine imkân verdiğinden dolayı eleştirilmiş ve bu eksikliği gidermek üzere ismin tanımına Sırafî tarafından *manası bizatihi kendinde olan*²⁸, *kendindeki bir manaya delalet eden* ibaresi eklenmiştir. Sonuç olarak isim, *kendinde var olan ve zamandan bağımsız bir manaya delalet eden lafız*; fiil, *kendinde var olan ve zamana bağlı bir manaya delalet eden lafız* şeklinde, harf ise *kendi dışındaki bir manaya delalet eden lafız* olarak tanımlanmıştır.²⁹

Yapılan tanımlarda ismin delaletinin zamandan bağımsız olmasının ön plana çıkarılması, onun ayırıcı özelliğinin vurgulanması amacına yönelik olmakla birlikte tanımlamada anlamsal ölçütler kullanmanın bir zorunluluk olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü kelime türlerinin tanımlanmasında

²⁷ es-Sırafî, *Şerhu Kitabi Sıbeveyh*, I, 14.

²⁸ Mananın ismin kendinde bulunması, ismin söz konusu manaya herhangi bir kelimeye ihtiyaç duymadan bizatihi delalet etmesi demektir. Bkz. et-Tehânevî, *Mevsûatu Keşşâfi Istulâhâti'l-Funûn ve'l-Ulûm*, I-II, Tahkik: Ali Dahrûc, Mektebetu Lubnan Nâşirûn, Lübnan 1996, I, 185.

²⁹ Söz konusu tanımların Sırafî'den sonra küçük farklılıklarla devam ettirildiği görülmektedir. Bkz. ez-Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Mufasssal fî İlmi'l-Luga*, (Muhammed Bedruddin'in el-Mufasssal fî Şerhi Ebyâti'l-Mufasssal'ı ile birlikte), Takdim: Muhammed İzzuddin, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1990, 15; İbn Uşfûr, Ebu'l-Hasen Ali b. Mü'min el-İşbilî, *el-Mukarrib*, Tahkik: Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvad, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, 68; er-Radî, Radıyyuddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, I-IV, Tashih: Yusuf Hasan Ömer, Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, Bingazi 1996, I, 20; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddin Abdullah b. Yusuf, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fî Marifeti Kelami'l-Arab*, (Muhammed Muhyiddin Abdulhamid'in Muntehe'l-Edeb'i ile birlikte), Dâru't-Talâi', Kahire 2004, 35; İbn Akîl, Bahâuddîn Abdullah b. Akîl, *Şerhu Ibn Akîl alâ Elfıyyeti Ibn Mâlik*, I-II, Takdim: İmîl Bedî' Yakub, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, I, 20.

sadece biçimsel ölçütleri kullanmak, yapılan tanımın genelliğinin ve geçerliliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte anlamsal ölçütlere dayalı tanımlar da bütün kelimeler için geçerli olup olmama noktasında eleştirilmiş,³⁰ mevcut tariflerin, tanım özelliği taşımayan ifadeler olduğu belirtilmiştir.³¹ Bu durum karşısında bazı modern dilbilimciler, yapılan tanımların ve belirlenen özelliklerin sadece cins isme ait olduğunu ifade etmişler,³² Temmmâm Hassân gibi kimi dilbilimciler ise yeni bir tasnifin gerekliliğini savunmuşlardır.

3. Temmmâm Hassân'ın Eleştirileri

Temmmâm Hassân'ın kelime tasnifi konusunda nahiv bilginlerine yönelttiği eleştirileri kavramak için onun dile ilişkin genel yaklaşımını ortaya koymak yerinde olacaktır. Temmmâm Hassân'a göre dil, birbiri ile bağlantılı ve birbirini tamamlayan sistemlerden oluşan bir üst sistemdir.³³ Ses, biçim ve sözdizimi adı verilen bu sistemlerden her biri, kendilerine özgü biçimsel ve anlamsal unsurlardan (mebânî ve meânî) oluşmakta ve bu unsurlar arasındaki bağıntılar (alâkât) ve ayırıcı özellikler (furûk) aracılığı ile incelenebilmektedir.³⁴ Temmmâm Hassân'a göre ilk dönem nahiv bilginleri, toplumsal koşulların da yönlendirmesiyle, dilin biçimsel yönüne ağırlık vermişler ve bunun sonucu olarak dilbilim çalışmaları biçimsel bir karaktere bürünmüştür.³⁵ Erken dönem Arap toplumunda mevâlî arasında yayılan ve Arapları da etkileyen lahn olgusu; bazı harflerin yanlış telaffuz edilmesi, birtakım sıygaların kıyasa aykırı kullanılması, cümle kurulumundaki yanlışlıklar ve i'râb hataları şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunların tamamını biçimsel nitelikli hatalar olarak kabul eden Temmmâm Hassân, Arap dili çalışmalarının ortaya çıkışını hazırlayan toplumsal nedenlerin bu çalışmaların daha sonra izleyeceği süreç ve takip edeceği yöntemin belirlenmesinde de etkili olduğunu belirtmiştir.³⁶

Temmmâm Hassân, dile ilişkin genel yaklaşımının bir devamı olarak nahiv bilginlerini kelime tasnifi konusundaki tutumları bakımından eleştirmektedir. Buna göre "...Nahiv bilginleri, kelimeyi hangi esaslara göre tasnif ettiklerini belirtmemişlerdir. Onların yaptıkları, bizi isim, fiil ve harf türleri ile karşı karşıya bırakmak olmuştur. Bu tasnife modern dilbilim çalışmaları ışığında baktığımızda

³⁰ el-Batalyevsî, *Kitabu'l-Halel*, 62-64; el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddin Abdullah b. el-Hüseyn, *Mesâil Hilâfiyye fi'n-Nahv*, Tahkik: Muhammed Hayr el-Hulvânî, Dâru's-Şarki'l-Arabî, Beyrut 1992, 45 vd.

³¹ el-Batalyevsî, *Kitabu'l-Halel*, 64. Enîs, İbrahim, *Min Esrârî'l-Luga*, Mektebetu'l-Anglo el-Mısıriyye, Kahire 1978, 280.

³² Nahle, *el-İsmu ve's-Sıfatu*, 38.

³³ Hassân, Temmmâm, *el-Luga beyne'l-Mi'yâriyye ve'l-Vasfiyye*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 2000, 149.

³⁴ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, Dâru's-Sekâfe, ed-Dâru'l-Beydâ 1994, 34.

³⁵ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 12.

³⁶ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 11-12.

iki sonuca ulaşmamız mümkündür. Birincisi, tasnifin eleştirilebilir olduğu, ikincisi de söz konusu eleştirinin yeni bir tasnifte kullanılacak esaslar üzerine kurgulanması gerektiğidir."³⁷

Temâm Hassân'ın nahiv bilginlerine yönelttiği eleştirilerin temelinde yöntem sorunu bulunmaktadır.³⁸ Ona göre nahiv bilginleri, "kelime; isim, fiil ve harf türlerine ayrılır" şeklindeki ifadeyi değişmez bir kural kabul ederek (iltizam) kelimeyi söz konusu kural üzerinden ele almışlar, nahiv çalışmalarının başlangıçtaki istikrâî karakterinden uzaklaşması sebebiyle³⁹ betimleyici ve sistematik bir tümevarım üzerine kurulu bir tasnif inşa edememişlerdir.⁴⁰ Bunun sonucu olarak dil olgusu ile dilbilgisi kuralı arasında tam bir uyum kurulamamıştır. Temâm Hassân'a göre mevcut tanımlar temelde iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grupta yer alan tanımlara göre isim; harf-i cer, tenvin, nida, lâm-ı tarif ve isnad kabul eden kelime, fiil; fâil tâsî, te'nîs tâsî, muhataba yâsî, te'kid nunu alan kelime ve harf ise bu özelliklere sahip olmayan kelimelerdir. İkinci grupta yer alan tanımlara göre ise isim, bir müsemma'ya delalet eden kelime; fiil, hades ve zamana delalet eden kelime; harf ise bunların dışındaki kelimelerdir. Temâm Hassân, İbn Mâlik (ö. 672/1274)'in ve diğer nahiv bilginlerinin konuyla ilgili ifadelerini aktardıktan sonra şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: "... Açıkça görüldüğü üzere İbn Mâlik'in beyitleri, kelime türlerini biçimsel açıdan, diğer nahiv bilginlerinden aktardığımız ifadeler de anlamsal açıdan ele almıştır. Hâlbuki sadece biçimsel veya sadece anlamsal esaslar üzerine kurulu bir tasnif, kelime türlerini birbirinden ayırma konusunda takip edilebilecek en iyi yol değildir. İdeal olan, ayırım yapılırken biçimsel ve anlamsal özelliklerin bir arada dikkate alınmasıdır."⁴¹ Buradan hareket edildiğinde klasik tasnifin dildeki bütün kelimeleri kapsama konusunda yeterli olmadığı ve yeniden gözden geçirilmesi gereken yönlerinin bulunduğu kolaylıkla ifade edilecektir.⁴²

Temâm Hassân, ideal olarak nitelendirdiği tasnif için on iki ölçüt⁴³ belirlemiş ve söz konusu ölçütleri göz önüne alarak kelimeyi *isim, sıfat, fiil, zamir,*

³⁷ Hassân, *Menâhîcu'l-Bahs fi'l-Luga*, Mektebetu'l-Anglo el-Mısriyye, Kahire 1990, 196.

³⁸ Muhammed Halife, ed-Dennâ', "Temâm Hassân Muessilen li't-Turâsî'l-Lugavî", *Temâm Hassân Râiden Lugaviyyen* içinde, haz: Abdurrahman Hasan el-Ârif, Âlemu'l-Kutub, 2002, 331.

³⁹ Hassân, *el-Luga beyne'l-Mi'yâriyye ve'l-Vasfîyye*, 164.

⁴⁰ Hassân, *Makâlât fi'l-Luga ve'l-Edeb*, I-II, Âlemu'l-Kutub, Kahire 2006, I, 248.

⁴¹ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 87.

⁴² Hassân, *el-Hulâsatu'n-Nahviyye*, Âlemu'l-Kutub, Kahire, 2000, 40.

⁴³ Bunlardan biçimsel olanlar; *i'rab, rütbe, sıyga, cetvel* (kelimenin aynı kökten farklı kelimelere dönüştürülmesi/tasrif ve zamirlere göre çekim yapılabilmesi), *ilsâk* (kelimenin başına, ortasına ve sonuna getirilen ekler), *tedâm* (kelimenin diğer kelimelerle oluşturduğu birliktelikler) ve *er-rasmu'l-implâi* (isim ve sıfatların tenvin alması, muttasıl zamirlerin kelimeye bitişik olması gibi yazım şekilleri) gibi ölçütlerdir. Anlamsal olanlar

havâlif, zarf ve edat olmak üzere yedi türe ayırmıştır.⁴⁴ Klasik tasnifte isim kategorisinde değerlendirilen sıfat, zamir ve zarf, Temmmâm Hassân tarafından müstakil kelime türleri olarak değerlendirilmiş; taaccüb sıygası, medih-zem ifadeleri, ismu'l-fiil ve ismu's-savt gibi kelimeler *havâlif* başlığı altında yeni bir kelime türü olarak ele alınmıştır. Temmmâm Hassân'ın tasnifindeki edat⁴⁵ ise birtakım farklılıklarla birlikte, klasik tasnifteki harf türüne karşılık gelmektedir. Temmmâm Hassân'a göre kelime tasnifinde söz konusu ölçütlerin tamamı dikkate alınmalıdır. Ancak bu, kelimelerin her bir ölçüt bakımından ayırt edici özellikler göstermesi gerektiği anlamına gelmemektedir.⁴⁶

Sıfat

Temmmâm Hassân'a göre sıfat "...*nahiv bilginlerinin düşündüğünün aksine biçim ve anlam yönüyle isimden farklılık göstermektedir.*"⁴⁷ Sıfatu'l-fâil, sıfatu'l-mef'ûl, sıfatu'l-mübâlağa, es-sıfatu'l- müşebbehe ve sıfatu't-tafdîl olmak üzere beş türe ayrılan sıfatın sahip olduğu ayırıcı özellikler, onun müstakil bir kelime türü olarak değerlendirilmesine gerekçe oluşturacak niteliktedir.

Temmmâm Hassân, sıfatların ayırt edici özelliklerini beş başlıkta toplamıştır. 1. Sıfatlar, kendilerine özgü sıygalara sahiptir. Bu özellik, sıfatı diğer kelime türlerinden ayırmaktadır. Şu kadar var ki, Arap dilinde bazı sıygalar, hem sıfat-ı müşebbehe hem de isim için kullanılmaktadır. Bu durumda sıfatı isimden ayıran diğer özelliklere başvurulmaktadır. 2. Sıfatlar, isimlerden farklı olarak, tasrif edilebilmektedir. Buna göre kelime ile aynı kökten fiil (mazi, muzari ve emir) ve sıfat (fâil, mef'ûl, mübâlağa, müşebbehe ve tafđil) sıygalarının bulunması kelimenin sıfat olduğunu göstermektedir. Örneğin aynı sıygyaya sahip

ise *tesmiye, hades, zaman, ta'lik* (kelimenin müsned/müsnedün ileyh, mef'ûl vb. olma durumu) ve *el-ma'ne'l-cümeli* (kelimenin yer aldığı cümlenin isbat, nefiy, talep, şart vb. ifade etmesi) ölçütleridir. Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 87-88.

⁴⁴ Temmmâm Hassân 1955 yılında yayımlanan *Menâhîcu'l-Bahs fi'l-Luga* adlı eserinde, beş temel ölçüt kullanarak kelimeyi isim, fiil, zamir ve edat türlerine ayırmıştır. Bu dörtlü tasnif ve bu tasnifin dayandığı beş esas, 1973 yılında yayımlanan *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ* adlı eserindeki yedili tasnif içinde yer aldığı için çalışmada daha ayrıntılı olan ikinci tasnif esas alınmıştır. Bkz. Hassân, *Menâhîcu'l-Bahs fi'l-Luga*, 195-203.

⁴⁵ Klasik kaynaklarda edat kelimesi, isim ve harf türünden kelimeleri kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Örneğin istifham edatları ifadesi, hem ا ve ه gibi harfleri hem de کم ve من gibi isimleri içine almaktadır. Temmmâm Hassân edatı aslî edat ve muhavvel edat şeklinde ikiye ayırmış, klasik tasnifteki harf türünü karşılamak için aslî edat kavramını kullanmıştır. Dolayısıyla Temmmâm Hassân'ın tasnifinde ا ve ه gibi kelimeler aslî edatlardır. Muhavvel edatlar ise sadece işlev açısından -tür itibarıyla değil- edat olarak adlandırılmaktadır. Örneğin işlevsel açıdan edat olarak kullanılabilen کم , kelime türü açısından isim; من ise mevsûl zamiridir. Bkz. Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 123.

⁴⁶ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 90.

⁴⁷ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 88.

سَهْلٌ ve سَهْلٌ kelimelerinden birincisi ile aynı kökten سَهْلٌ ve سَهْلٌ gibi fiil ve sıfat sıygaları türetilmekte iken aynı durum ikinci kelime için söz konusu olmamaktadır.⁴⁸ Çünkü isimler tasrif cetveline⁴⁹ tabi değildir. 3. Sıfatlar, cümle içinde diğer kelimelerle bir araya gelerek oluşturdukları birliktelikler açısından isim ve fiilden farklı özelliklere sahiptir.⁵⁰ Örneğin⁵¹,

عَفِي قَبْلِ التَّفَرُّقِ بِأَطْعِينَا "Ey mahfedeki sevgili, ayrılmadan önce hele bir dur!"

إِلَى مِثْلِهَا يَرْئُو الْحَلِيْمُ صَبَابَةَ "Ağır başlı kimseler, hayranlıklarından dolayı onun gibisinden gözlerini ayıramazlar."

وَلَسْتُ بِحَالِكِ التَّلَاعِ مَخَافَةَ "Ben, (yolcular benden yardım isteyebilir, bir misafir gelebilir veya düşman saldırabilir) korkusuyla (insanların gözlerinden uzak) bayır veya tepelerde ikamet etmem."

cümlelerine bakıldığında altı çizili sıfatların sırasıyla birinci cümlede münâdâ, ikinci cümlede müsnedün ileyh/fâil ve üçüncü cümlede muzâf oldukları görülmektedir. Bu özellikler itibariyle sıfatla isim arasında bir fark bulunmamakta, ikisi de söz konusu işlevler açısından fiilden ayrılmaktadır. Ancak,

فَأَنْتِي سَمَّحٌ مُخَالَقْتِي إِذَا لَمْ أَظْمِ "Ben, haksızlığa uğramadıkça hoş geçimliyimdir."

فَإِذَا شَرِبْتُ فَأَنْتِي مُسْتَهْلِكٌ مَالِي "Şarap içtiğimde malımı mülkümü feda ederim."

cümlelerindeki altı çizili sıfatlardan birincisinin müsned olup bir müsnedün ileyh/fâil aldığı, ikincisinin de müteaddî fiil gibi⁵² amel ederek mef'ûl

⁴⁸ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 101.

⁴⁹ Temmâm Hassân ilsâk cetveli, tasrif cetveli ve isnad cetveli olmak üzere üç kavramdan bahsetmektedir. *İlsâk cetveli*, kelimenin başına, ortasına ve sonuna getirilebilen eklerle ilgilidir. İsim, sıfat ve fiiller bu ekleri kabul etmektedirler. Örneğin فَلَئْسُ ismi, lâm-ı tarif almakta, tesniye ve cem' yapılabilir. Aynı şekilde سَهْلٌ sıfatı da söz konusu ekleri almaktadır. Fiillerde de benzer durum söz konusudur. Fiilin başına muzâraat harfleri ve sonuna te'nîs tâsî gibi ekler gelebilmektedir. *Tasrif cetveli*, bir kelimenin, kendisi ile aynı kökten farklı tür kelimelere dönüştürülmesi ile ilgilidir. Bu özellik, fiil ve sıfata aittir. Masterlar ve mîmiyyât (ism-i zaman, ism-i mekân ve ism-i âlet) dışında isimler bu özelliğe sahip değildir. *İsnad cetveli* ise sıyganın zamirlere göre çekimi anlamındadır ve bu özellik sadece fiillere aittir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 92-93.

⁵⁰ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 102.

⁵¹ Temmâm Hassân, konuyu teorik planda ele almakta, örneklere fazla yer vermemektedir. İlk beş örnek makale yazarı tarafından seçilmiştir.

⁵² Sîbeveyh'in ism-i fâil veznindeki kelimelerin fiil manası taşıdığını belirtmesi ve Kûfeli nahiv bilginlerinin, söz konusu özelliğe sahip kelimeleri, fiil (*el-fi'lu'd-dâim*) kabul etmeleri Temmâm Hassân'ın görüşünü desteklemektedir. Bkz. Sîbeveyh, *el-Kıtab*, I, 101; Mehdî el-Mahzûmî, *Medresetu'l-Kûfe ve Menhecuhâ fî Dirâseti'l-Luga ve'n-Nahv*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1958, 237; Hassân, *el-Usûl Dirâse Epistemulûciyye li'l-Fikri'l-Lugavî inde'l-Arab*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 2000, 40.

kabul ettiği görülmektedir. Sıfatlar, bu özellikleriyle isimden ayrılmakta⁵³ ve fiile benzemektedir. Söz konusu kullanım, isim ve fiil cümleleri dışında Arap dilinde üçüncü bir cümle türü olarak sıfat cümlesinin kabul edilmesini mümkün kılmaktadır.⁵⁴ Dolayısıyla sıfatların "...isme olan benzerlikleri onların fiil olmadıklarını, fiile olan benzerlikleri de isim olmadıklarını göstermektedir. İsim veya fiil olmayan sıfatların ise müstakil bir kelime türü olarak kabul edilmeleri gerekmektedir."⁵⁵ Özetle isim, cümle içinde fâil veya mef'ûl olmakta; fiil, fâil ve mef'ûl almaktadır. Sıfat ise farklı bağlamlarda ismin ve fiilin sahip olduğu bu özellikleri gösterebilmektedir. Hatta sıfat, fâil konumunda bulunduğu durumlarda hem müsned hem de müsnedün ileyh olarak fiil ve isme ait özelliklere aynı anda sahip olabilmektedir. Örneğin,

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ "İsteyen birisi, olacak bir azabı istedi."⁵⁶

âyetindeki سَائِلٌ kelimesi, hem سَأَلَ fiilinin fâili olarak müsnedün ileyhtir. Hem de müstetir هو zamirine -yani fâiline- isnâd edildiği için müsneddür.⁵⁷ 4. Sıfatlar, hades bildirmemektedir. İsim, fiil ve sıfat, hadese delalet edip etmeme açısından değerlendirildiğinde üç kelime türünün de farklı özellikler gösterdiği görülmektedir. Buna göre isim türleri⁵⁸ arasında yer alan kelime gruplarından biri olan mastar, zamandan bağımsız olarak hadese delalet etmekte; fiil, sıygası itibariyle hem hadese hem de hadesin gerçekleştiği zamana delalet etmektedir. Sıfat ise hadesin kendisine veya zamanına değil, hadesle mevsuf olan (kişiye) delalet etmektedir. Örneğin قَتَلَ mastarı zamandan bağımsız olarak öldürme eylemine, قَاتِلٌ fiili öldürme eylemine ve bu eylemin geçmiş zamanda gerçekleştiğine delalet etmekte, قَاتِلٌ sıfatı ise eylemi gerçekleştiren kişiye delalet etmektedir.⁵⁹ 5. Sıfatlar, cümle içinde ve bağlamın belirlemesiyle zamana delalet etmektedir. Bu özelliği ile sıfat, hem zamanla ilintili olmayan isimden⁶⁰ hem de zamana delaleti, sıygası itibariyle (ez-zemenu's-sarfî) gerçekleşen fiilden ayrılmaktadır. Buna göre fiil, müfret şekilde/bağlamdan bağımsız ve sarfî/yapısal olarak zaman bildirmektedir. Sıfatın delalet ettiği zaman ise sözdizimseldir (ez-

⁵³ İsim grubuna ait kelimelerden mastarların söz konusu özelliğe (fiil gibi amel etme) sahip olması, tasnifte genel ve kapsayıcı ölçütler belirleme hususunda yaşanan güçlüğü göstermesi bakımından önemlidir.

⁵⁴ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 103. Sıfat cümlesi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Hassân, *el-Hulâsatu'n-Nahviyye*, 127.

⁵⁵ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 102.

⁵⁶ Meâric, 70/1.

⁵⁷ Hassân, *el-Beyân fî Ravâi 'i'l-Kur'an Dirâse Lugaviyye ve Uslûbiyye li'n-Nassi'l-Kur'anî*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 2009, 57.

⁵⁸ Temmmâm Hassân ismi beş gruba ayırmaktadır. Bunlar ismu'l-muayyen, ismu'l-hades, ismu'l-cins, mîmiyyât ve ismu'l-mübhemdir. Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 91.

⁵⁹ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 102.

⁶⁰ İsim grubuna ait kelimelerden mastarların söz konusu özelliğe (belirli bir bağlamda karineler yoluyla zaman bildirme) sahip olması, tasnifte genel ve kapsayıcı ölçütler belirleme hususunda karşılaşılan güçlüğü göstermesi bakımından önemlidir.

zemenü'n-nahvî) ve kelimenin bağlamından elde edilen bir işlev olarak ortaya çıkmaktadır.⁶¹ Örneğin müfret şekilde herhangi bir zamana delalet etmeyen ضارب kelimesi,

أضارب أخوك زميله "Kardeşin, arkadaşını dövüyor mu/dövecek mi?"

cümlesinde dil dışı ve dil içi karineler (makâm ve makâl) sayesinde şimdiki zamana veya gelecek zamana delalet edebilmektedir. Cümle, 'darp' eyleminin gerçekleştiği esnada söylendiğinde veya الآن gibi bir zarfla bitirildiğinde şimdiki zamanı ifade edecektir. Aynı cümle, insanlar arasında söz konusu kardeşin, arkadaşını döveceği haberinin yayıldığı ancak henüz gerçekleşmediği bir durumda söylendiğinde veya غداً gibi bir zarfla bitirildiğinde ise gelecek zamana delalet edecektir. Sıfatın izafet terkibine dâhil olduğu durumlarda da zaman konusunda yine karineler belirleyici olmaktadır.⁶²

Temâm Hassân, isim ve sıfatın ayrıştığı bir başka noktaya daha dikkat çekmektedir. Buna göre isimler ve sıfatlar lâm-ı tarif almaları açısından ortak olsalar da takının bu iki kelime türündeki işlevleri⁶³ birbirinden farklıdır. Lâm-ı tarif, tayin ve tarif işlevini sadece isimlerde yerine getirmekte, sıfatlarda bitiştiğinde ise *mevsûl* olarak görev yapmaktadır. Dolayısıyla,

والمؤتون الزكاة "Zekatı verenler..."⁶⁴

âyetindeki lâm, الذي anlamındadır ve âyetin takdiri, الَّذِينَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ şeklindedir.⁶⁵

Zamir

Temâm Hassân, klasik tasnifte isim kategorisinde yer alan zamiri, müstakil bir kelime türü olarak kabul etmiştir. Zamir, isme ait bazı özelliklere sahiptir. Ancak bu özellikler, onun isim grubunda değerlendirilmesini gerektirecek nitelikte değildir. Dikkat edilmesi gereken husus, zamir grubunda yer alan kelimelerin diğer kelime türlerinden farklı olarak hangi özelliklere sahip olduğunun belirlenmesidir.

⁶¹ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 102 ve 105; *Makâlât fi'l-Luga ve'l-Edeb*, I, 268.

⁶² Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 253-254. Sıfat grubundan kelimelerin amel etmeleri durumunda hangi zamana delalet edecekleri ve bu delaleti tayin eden karinelerin neler olduğu konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, 397-398.

⁶³ Lâm-ı tarifin farklı kelime gruplarında yerine getirdiği işlevler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Gürkan, Nejdî, "Arapça'da El Takısı ve Fonksiyonları", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 18, 2004, 357-374.

⁶⁴ Nisa, 4/162.

⁶⁵ Hassân, *el-Beyân fi Ravâi'l-Kur'an*, 33; Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 157-158.

Temmmâm Hassân'a göre Arapçada şahıs zamirleri, işaret zamirleri ve mevsul zamirleri olmak üzere üç tür zamir bulunmaktadır.⁶⁶ Sözlüksel anlamları olmayan bu kelimeler, umumî ve mübhem olarak vaz'edildikleri için muayyen bir müsemmaya delalet etmezler. Manalarındaki genellik/umum ve kapalılık/ibham ancak bir karine sayesinde giderilir. Bu karine, şahıs zamirleri için zahir bir isim, işaret zamirleri için müşârun ileyhin varlığı (huzur), mevsul zamirleri için ise sıla cümlesidir. Temmmâm Hassân bu durumu zamirlerin işlevsel anlam taşıdıklarını ifade ederek açıklamaktadır. Buna göre هو zamirinin, sözgelimi "Ahmet" gibi bir müsemmaya delalet edebilmesi için "Ahmet" isminin lâfzen veya zihnen belirlenmesi ve zamir ile ona işaret edildiğinin önceden biliniyor olması gerekmektedir. Benzer şekilde هذا zamiri de müsemmasına, ancak müsemmanın varlığı (huzur) sayesinde delalet edilmektedir. Şu halde kendi başına bir müsemmaya delalet etmesi söz konusu olmayan zamirin isim kategorisine dâhil edilmesi mümkün gözükmemektedir.⁶⁷

Temmmâm Hassân'a göre zamirleri isimlerden ayıran diğer özellikler, zamirlerin mebnî olmaları ve hiçbir şekilde muzâf olarak kullanılmamalarıdır. İsimlerin mu'rab oldukları⁶⁸ ve farklı bağlamlarda muzâf veya muzâfun ileyh olarak bulunabildikleri göz önüne alındığında zamirlerin isim kategorisine dâhil edilemeyeceği anlaşılacaktır.⁶⁹

Havâlif (الخوالف)

Hangi kelime türüne ait oldukları nahiv bilginleri arasında tartışma konusu olan⁷⁰ birtakım kelimeler, Temmmâm Hassân tarafından *havâlif*⁷¹ başlığı altında müstakil bir kelime türü olarak tanımlanmıştır. Bu kelimeler; hâlifetu'l-ihâle (ismu'l-fiil), hâlifetu's-savt (ismu's-savt), hâlifetu't-taaccüb, hâlifetu'l-medih ve'z-zem kelimeleridir. Temmmâm Hassân'a göre nahiv bilginleri "...*bu kelimeleri bir araya getirecek ve bir başlık altında toplayacak özelliklerin farkına varamamışlardır.*"⁷² Bu kelimelerin tamamı, isnad ve tasrif cetvellerine tabi olmayan, inşâ üslubunda ve ifsâh (duygulanım ve ünlem) ifade eden kelimelerdir.⁷³

⁶⁶ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 110.

⁶⁷ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 110-113.

⁶⁸ Arap dilindeki bütün isimlerin mu'rab olduğunu söylemek, Temmmâm Hassân'ın tasnifinde de mümkün değildir. Temmmâm Hassân'ın tasnifinde isim grubunda yer alan كم ve كيف gibi mübhem isimler, mebnîdirler.

⁶⁹ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 111-112.

⁷⁰ Tartışmanın ayrıntıları için bkz. Güler, İsmail, "Arapçada İsnad ve Eksilteli Yapılara Bazı Yeni Yaklaşımlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1, 2013, s. 29-38.

⁷¹ *Muhâlîfe* olarak da adlandırılmıştır. Hassân, *Makâlât fi'l-Luga ve'l-Edeb*, I, 248.

⁷² Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 88.

⁷³ *Nudbe, tahzîr ve iğrâ* ifade eden kelimeler de bu grupta değerlendirilmiştir. Bkz. Hassân, *el-Hulâsatu'n-Nahviyye*, 40.

Temmmâm Hassân, hâlife türündeki kelimelerin inşâî ifadeler olduğu hükümünden hareketle, hâlifetu'l-ihâle grubundaki kelimelerin mazi, muzari ve emir anlamı taşıdıkları fikrini eleştirmektedir. Ona göre شَنَّ "Ne kadar farklı! Ne kadar uzak!" ifadesini افترق "Ayrıldı, fırka fırka oldu." fiili ile ve أوه "Ah! Of!" ifadesini اتوجع "Acı hissediyorum." fiili ile karşılamak yanlıştır. Çünkü söz konusu kelimeler, bilgi aktarımından ziyade duygu belirtmektedir. Nitekim اتوجع diyen bir kimseye karşılık olarak مِمَّ تَتَوَجَّعُ "Ne(y)den acı duyuyorsun?" şeklinde karşılık verildiği halde أوه diye seslenen bir kimsenin yardımına koşulmaktadır.⁷⁴

Temmmâm Hassân'a göre cümle içinde müsned olarak kullanılmaları nedeniyle bazı nahiv bilginleri tarafından fiil oldukları ileri sürülen medih ve zem ifadelerinin fiil olmadıklarını gösteren önemli bir nokta gözden kaçırılmıştır. Buna göre fiiller lazım ve müteaddî olmak üzere iki gruptur. Söz konusu kelimelerin lazım veya müteaddî olarak nitelendirilmeleri ise mümkün değildir. Nitekim havâlif türüne ait kelimeler, herhangi bir bildirim için kullanılmamakta, bir duygunun ifadesi olarak dile getirilmektedir. Örneğin,

نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ "Zeyd, ne iyi adamdır!"
أَمْدَحُ زَيْدًا "Zeyd'i methediyorum."

cümlelerinden birincisinde medih ifade eden kelimenin delalet ettiği anlamın, ikinci cümledeki müteaddî fiilin anlamı ile aynı olmadığı açıktır.⁷⁵ Bu iki cümle arasındaki bir diğer fark da cümlelerin zaman unsuru içerip içermemesi ile ilgilidir. İkinci cümledeki أَمْدَحُ fiili, şimdiki zamanı göstermekte ve مَدَحْتُ ve سَأَمْدَحُ gibi sıygalara çevrilebilmektedir. Buna karşın نِعْمَ kelimesinin kullanıldığı cümle, belirli bir zamana ilişkin bir yargı içermemekte ve kelimenin geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman sıygaları bulunmamaktadır.⁷⁶ Temmmâm Hassân, medih-zem ifade eden kelimelerin bazı biçimsel özellikler öne sürülerek fiil veya isim kabul edilmelerine ilişkin gerekçeleri yetersiz bulmaktadır. "Bu kelimelerin ismi ref' etmesi ve te'nîs tâsı almalarından hareketle fiil olduğu görüşünü savunanlar, bu kelimelerin te'nîs tâsı dışında tâu'l-fâil, yâu'l-fâile, nûnu't-tevkîd, muzarî-emir sıygaları ve şahıs zamirleri çekimi gibi fiile özgü hiçbir alameti kabul etmediğini göz ardı etmişlerdir. Aynı şekilde bu kelimelerin, harf-i cer ve nidâ harfî kabul etmelerinden hareketle isim olduğu görüşünü savunanlar da harf-i cerlerin, lafzı kastedildiği durumlarda mahkî cümlelere de dâhil olduğu, dolayısıyla da نِعْمَ kelimesinin bazı kullanımlarında ب harf-i cerinin bulunmasının -özellikle de söz konusu kelimenin isme özgü diğer

⁷⁴ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 116.

⁷⁵ Temmmâm Hassân, hâlife türündeki kelimelerin fiil anlamı taşımadığını ısrarla vurgulamakta ve hâlife ile isnâd ilişkisi içinde olan kelimeleri *damîme* olarak adlandırmaktadır. Bkz. Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 115-116.

⁷⁶ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 118.

*alametlerden hiçbirini almadığını düşündüğümüzde- onun isim olduğu görüşünü desteklemediği gibi gerçeklerin farkına varamamışlardır.*⁷⁷

Temmmâm Hassân'a göre belirli bir nesneyi göstermek veya bir anlam aktarmaktan uzak olup hayvan seslerini taklit etmek ve onlara bir şeyler yaptırmak için kullanılan savt türündeki kelimelerin isim olduklarına dair hiçbir gerekçe yoktur. Çünkü bu kelimeler isme özgü alametlerden hiçbirisini taşımamaktadır.⁷⁸

Taacüb sıygası, Temmmâm Hassân'a göre zannedildiği gibi fiil türüne ait bir kelime değildir. Bu kelimeler, sıyga itibarıyla kalıplaşmış deyimsele ifadeler haline geldiği için hiçbir surette ilsak, tasrif ve isnad cetvellerine tabi olmamaktadır. Hâlbuki fiiller,

تَعَجَّبْتُ مِنْ فِعْلٍ زَيْدٍ "Zeyd'in yaptığı işe çok şaşırdım."

cümlesindeki تَعَجَّبْتُ fiilinde olduğu üzere, muttasıl zamir veya te'nis tâsî gibi ekler/levâsık alabilmekte, اتَعَجَّبْتُ ve مُتَعَجَّبْتُ gibi farklı sıygalara dönüştürülebilmekte, şahıs zamirlerine göre çekimi yapılabilmektedir. Buna karşılık,

مَا أَفْعَلُ زَيْدًا "Zeyd'in yaptığı (iş) ne acayip."

cümlesindeki أَفْعَلُ kelimesi, söz konusu özelliklerden sadece birincisine ve fakat belirli durumlarda sahip olmaktadır.⁷⁹ Fiil ile arasındaki anlam farkı da göz önüne alındığında bu kelimenin fiil kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir.⁸⁰

Zarf

Temmmâm Hassân, biçim ve anlam yönleriyle birbirinden uzak ve farklı kelimelerin zarf kategorisinde değerlendirilmesini eleştirmektedir. "Nahiv bilginleri, birtakım kelimelerin işlevsel çokanlamlılık yoluyla zarf olarak kullanıldığını gördüler ve bunların büyük bir kısmını zarf olarak kabul ettiler. Nitekim sıfat ve fiilin özel isim olarak kullanılabilmesi, mastarın fiil yerine geçmesi, ما، أي، من، gibi mevsul zamirlerinin mevsûliyet anlamını bırakarak istifham ve şart edatı olarak kullanılması gibi farklı anlam ve yapılarla sahip birçok kelimenin de kelime türü açısından zarf olmadıkları halde nahiv bilginleri tarafından zarf kabul edildiklerini görüyoruz."⁸¹

⁷⁷ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 115.

⁷⁸ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 114.

⁷⁹ Nûnu'l-vikâye alması ve mansub muttasıl zamirlere bitişmesi gibi. Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 118.

⁸⁰ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 114.

⁸¹ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 119.

Temâm Hassân'a göre Arap dilinde altı zaman zarfı ve üç mekân zarfı bulunmaktadır.⁸² Bunların dışındaki kelimelerin, örneğin يوم ve ساعة gibi bazı zaman dilimlerini gösteren isimlerin veya فوق ve أمام gibi yön isimlerinin farklı bağlamlarda zarf olarak kullanılmaları, onların zarf kategorisinde değerlendirilmelerini gerektirmez. Bu şekilde bir kullanım, diğer kelime türleri arasında da görülmektedir. Temâm Hassân, dildeki bu olguyu işlevsel çokanlamlılık⁸³ (تعدد المعنى الوظيفي) ve nakl⁸⁴ kavramlarıyla açıklamaktadır. Fiil sıygasına sahip bazı kelimelerin özel isim olarak kullanılması, sıfatın bazı durumlarda fiil gibi amel etmesi, bazı mevsul zamirlerinin soru ve şart anlamlarında kullanılması, kelime türü açısından zarf olmayan kelimelerin zarf olarak kullanılması ile benzer durumlardır. Şu halde, bir kelimenin zarf olması ile zarf olarak kullanılması farklı olgulardır. Nahiv bilginlerinin zarf olarak nitelendirdikleri birtakım kelimeler, aslında isim, zamir ve edat türlerine ait kelimelerdir.⁸⁵ Dolayısıyla Arap dilinde "...müstakil bir kelime türü olarak zarf kategorisinde ele alınması gereken söz konusu dokuz kelime dışında zarf bulunmamaktadır."⁸⁶

Temâm Hassân'a göre söz konusu dokuz zarfın ayırt edici özellikleri şunlardır: 1. Zarflar mebnîdir. Zarflar, bu özellikleri ile isimlerden ayrılmakta, edat ve zamirlere yaklaşmaktadır. Hatta zarf olmadıkları halde zarf olarak kullanılan bazı isimler, gayr-ı munsarif olma özelliği kazanmıştır. 2. Zarfların isim, fiil ve sıfatlarda olduğu gibi belirli sıygaları yoktur. 3. Zarflar müştak ve mutasarrıf olmadığından başka sıygalara dönüşmeleri, tesniye veya cem yapılmaları söz konusu değildir. 4. Zarflar tek başlarına kullanılmamakta, manalarındaki belirsizliği giderecek bir unsura ihtiyaç duymaktadır. Bu unsur, bazı zarflarda kelime veya cümle, bazılarında ise sadece cümle olabilmektedir. Zarflar bu özellikleri ile isim, sıfat, fiil ve zamirlerden farklılık göstermektedir. 5. Zarflar herhangi bir müsemmaya delalet etmemektedir. Bu açıdan edatlara benzeyen zarfların sözlüksel anlamları yoktur. Bu da zarfı, bir müsemmaya delalet eden isimden ayırmaktadır. 6. Zaman zarfları, zamana delalet etmesi yönüyle isimden, zamana delaletinin şekli açısından da fiilden ayrılmaktadır. Buna göre يوم, ذهب ve إذا kelimelerinden birincisi bir zaman diliminin (gün) ismidir ve burada söz konusu olan zaman, sadece ismin müsemmasından ibarettir. İkinci kelime "gitme" eylemine ve bunun gerçekleştiği zamana delalet eden bir fiildir. Burada fiil, zamanla birlikte hadese de delalet ettiği için fiilin zamana delaleti, tazammun yoluyla gerçekleşmektedir. Ne bir zaman diliminin adı olan

⁸² Zaman zarfları: متى، أين، أي، حيث. Mekân zarfları: إذ، إذا، لَمَّا، أين، متى. Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 119.

⁸³ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 163; *İctihâdât Lugaviyye*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 2007, 186.

⁸⁴ Hassân, *İctihâdât Lugaviyye*, 287; *el-Beyân fî Ravâi 'i'l-Kur'an*, 51.

⁸⁵ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 119-120.

⁸⁶ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 121.

ve ne de herhangi bir eylemin gerçekleşme zamanını gösteren ٲا zarfı ise iki eylemin birleşme zamanından kinaye olarak kullanılmakta ve söz konusu zamana mutabakat yoluyla delalet etmektedir.⁸⁷

4. Değerlendirme

Klasik nahiv eserlerinde aksâmu'l-kelâm, envâu'kelim gibi başlıklar altında ortaya konan yaklaşımlarda kelime türlerine ait birbirinden farklı tanımlar bulunduğu görülmektedir. Sîbeveyh'in üçlü tasnifi, kendisinden sonra devam ettirilmiş; ancak onun tasnif ve tanımlama hususundaki temel dayanağı olan tevzî⁸⁸ esasını aynı ölçüde kabul görmemiştir. Nitekim kelimenin isim sayılabilesini, harf-i cer almasına, fâil veya mef'ûl işlevlerini yerine getirmesine, zamandan bağımsız olarak bir müsemmaya delalet etmesine bağlayan farklı yaklaşımlar ortaya konmuştur. Nahiv bilginleri, tanımlarını esasen diğer nahiv bilginlerine karşı geliştirmiş, bu aşamada kelime tasnifinin hangi esas üzerine yapılacağı tartışma konusu olmuştur. Kelime türlerinin tanımlanması ve ayırt edici özelliklerinin belirlenmesi konusundaki bu tartışmalar, ilgili kelime türüne ait bütün kelimeleri kapsayıcı genel ölçütler belirleme hususunda yaşanan zorluğu ortaya koymaktadır. Belirlenen ölçütlerin dışında kalan kelimeler daima var olmuş, her yeni tanımlama yeni eleştirilere kapı açmıştır.

Temmmâm Hassân'ın Arap dilinde kelime tasnifine yönelik eleştirileri, tasnifin dayandığı esaslar ve sonuçları bakımından ele alınabilir. Temmmâm Hassân'a göre klasik tasnif, biçimsel veya anlamsal unsurlar üzerinden kurgulanmış ve her iki durumda da tasnifte yeri belirlenemeyen kelimeler sorunu ortaya çıkmıştır. Temmmâm Hassân'ın ortaya koyduğu yaklaşım, kelime türlerinin biçimsel ve anlamsal bütün özellikleriyle ele alınması ve her kelime türünün diğer kelimelerde bulunmayan ayırt edici hususiyetleriyle tanımlanması amacına yöneliktir. Buradan hareketle Temmmâm Hassân, kelimeyi yedi türe ayırmış ve farklı özelliklere sahip kelimelerin aynı kelime grubu içinde değerlendirilmesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Ona göre sıfatların isim grubu içinde ele alınmasının gerekçesi olarak gösterilen özellikler, onların müstakil bir kelime türü olarak değerlendirilmesini sağlayacak özellikler karşısında tercih edilebilir nitelikte değildir. Sıfatların en önemli ayırt edici özellikleri, müştak olmaları ve cümle içinde zaman ifade edebilmeleridir. Kelime türleri arasında sadece isme ait olan bir müsemmaya delalet etme özelliği de söz konusu isim-sıfat ayırımını desteklemektedir.

⁸⁷ Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, 121-122.

⁸⁸ Dağılım (distribution): Bir dil biriminin bulunabileceği tüm bağlam ve ortamları anlatmak için kullanılan terim. Bkz. İmer, Kâmile-Kocaman, Ahmet-Özsoy, Sumru, *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2013, 79. Buna göre farklı bağlamlarda ismin yerine kullanılabilen sıfat, zamir ve zarf kelime türü açısından isim olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Nahle, *el-İsmu ve's-Sıfatı*, 14.

Temmmâm Hassân'ın, sıfatın müstakil bir kelime türü olduğunun ispatına yönelik ortaya koyduğu yaklaşım, birincisi biçimsel ve ikincisi anlamsal iki gerekçe içermesi yönüyle yaptığı tasnifin tutarlılığını artırmaktadır. Ancak tasnifte yeri belirlenemeyen kelimeler sorununun, Temmmâm Hassân'ın tasnifinde de kendini gösterdiğini, kelime tasnifinde ilgili türe ait bütün kelimeleri kapsayıcı genel ölçütler belirleme hususunda yaşanan zorluğu Temmmâm Hassân'ın da yaşadığını söylemek yerinde olacaktır.⁸⁹ Örneğin, Temmmâm Hassân, aynı sıygaya sahip sıfat ve isimleri ayırırken sıfatların tasrif edilebilirliğine vurgu yapmış; ancak isim grubunda yer alan mîmiyyât (ism-i zaman, ism-i mekân ve ism-i âlet) ve mastarların da aynı özelliğe sahip olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır. Yine sıfatların müştak olma özellikleriyle isimlerden ayrıldığını ifade eden Temmmâm Hassân, mîmiyyât grubundaki kelimeleri, müştak oldukları halde isim türüne dâhil etmiştir. Benzer şekilde, sıfatların fiil gibi amel etme ve cümle içinde zaman bildirme (ez-zemenu'n-nahvî) özellikleri ile isimlerden ayrıldığını belirten Temmmâm Hassân, cins isim ile sıfatı kesin olarak ayıran bu argümanı, mastarların da söz konusu özelliklere sahip olmaları nedeniyle, isim grubu altındaki bütün kelimeleri kapsayacak genel bir kural haline getirememiştir.

Temmmâm Hassân'ın, kelime tasnifinde ilgili türe ait bütün kelimeleri kapsayıcı genel ölçütler belirleme hususunda yaşadığı zorluk, zamir-isim ve zarf-isim ayırımında da görülmektedir. Zamirlerin ve zarfların mebnî olması ve muayyen bir müsemmaya delalet etmemesi, Temmmâm Hassân tarafından vurgulanmakta; ancak söz konusu iki özelliğin isim grubunda yer alan mübhem isimlerde de bulunduğu görülmektedir. Şu halde, klasik tasnife ve bu tasnifin kuruluşuna ilişkin Temmmâm Hassân tarafından dile getirilen itirazların en güçlü dayanağı, kapsam geçerliliği bakımından tartışmalı hale gelmekte, isme ait ayırt edici özelliklerin ve dolayısıyla sıfat, zamir ve zarf gibi kelimeleri isimlerden farklı kılan özelliklerin yalnızca cins isimler için geçerli olduğu ortaya çıkmaktadır.⁹⁰ Bu durumda mîmiyyât, mastarlar ve mübhem isimlerin de isim dışında kelime türleri olarak kabul edilmeleri gerekecektir. Zira Temmmâm

⁸⁹ Temmmâm Hassân'ın yaklaşımı, tasnifte kullandığı yöntemin uygulanma şekli açısından eleştirilmiştir. Biçimsel ve anlamsal özelliklerin bir arada dikkate alınması üzerinden kurguladığı yaklaşımı, Temmmâm Hassân'ın devam ettiremediği ve kelime türlerinin birçoğunda anlamsal özellikleri ön plana çıkardığı ifade edilmiştir. Bkz. eş-Şerîf, Muhammed Salâhuddîn, "en-Nizâmu'l-Lugavî beyne's-Şekli ve'l-Ma'nâ min Hilâli Kitabi Temmmâm Hassân el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ", *Havliyyâtul-Câmiati't-Tûnisîyye*, Sayı: 17, 1979, s. 211-212.

⁹⁰ Temmmâm Hassân'ın, isim ile aralarında hem biçim hem de işlev açısından benzerlikler bulunan sıfat, zamir ve zarfı müstakil kelime türleri olarak kabul etmesinin tartışmaya açık bir görüş olup yeniden değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiş, söz konusu kelimeleri isim kabul eden klasik tasnifin bilimsel kuralda bulunması gereken güçlülük ve ekonomiklik özelliklerine sahip olduğu ifade edilmiştir. er-Râcihî, Abduh, "en-Nazariyyâtul-Lugaviyyetu'l-Muâsıra ve Mevkîfuhâ mine'l-Arabiyye", *Temmmâm Hassân Râiden Lugaviyyen* içinde, haz: Abdurrahman Hasan el-Ârif, 255-256.

Hassân'a göre kelime türlerinin tespiti için biçimsel ve anlamsal birtakım farklılıklar yeterli olmakta, kelimelerin her bir ölçüt itibariyle farklılık göstermesi gerekmemektedir.

Temmmâm Hassân'ın fiil isimleri (esmâu'l-ef'âl) konusundaki yaklaşımı, esas ve sonuç itibariyle sıfat, zamir ve zarf konularındaki yaklaşımı ile aynıdır. Ancak fiil isimlerinin isim grubunda değerlendirilmesi gerektiği konusunda klasik dönem nahiv bilginleri arasında görüş birliği sağlanmamış, bu kelimeleri fiil kabul eden nahiv bilginleri de olmuştur. Dolayısıyla Temmmâm Hassân'ın söz konusu kelimeler için yeni bir tasnif arayışına girmesi, mevcut görüş ayrılıklarından bağımsız değildir. Benzer tartışmalar, taaccüb ve medih-zem ifadeleri için de geçerlidir. Temmmâm Hassân'ın havâlif başlığı altında bir araya getirdiği kelimelerin ayrı bir tür oluşturduğuna dair sunduğu gerekçeler, sıfat, zamir ve zarf konusundaki gerekçelerden güçlü gözükmektedir. Çünkü havâlif türündeki kelimeler, tasrif ve isnad cetvellerine tabi olmama özellikleri ile fiillerden, inşâî ifadeler olup ifsâh (duygulanım ve etkilenme) belirtmeleri yönüyle de bütün kelime türlerinden ayrılmaktadır. Diğer kelime türleri arasında bu özelliklere sahip herhangi bir kelime bulunmamaktadır. Bu da bir kelime türü olarak havâlif tanımlamasını, kapsam geçerliliği bakımından yeterli kılmaktadır. Diğer bir açıdan, sıfat, zamir ve zarfların müstakil kelime türleri olarak değerlendirilmesi durumunda karşılaşılabilecek eleştiriler, havâlif adı altında yeni bir kelime türü belirlenmesi durumunda söz konusu olmamaktadır. Bu kelimelerden hâlifetu'l-ihâle için klasik dönemde ismu'l-fiil adının kullanılmış olması ve söz konusu kelimelerin lafızca isim, anlamca fiil kabul edilmesi, Temmmâm Hassân'ın, nahiv bilginlerinin üçlü tasnif konusunda yanlış bir biçimde ısrar ettikleri yönündeki eleştirisini haklı çıkarır mahiyettedir. Öyle ise denilebilir ki Temmmâm Hassân'ın söz konusu kelimelere ilişkin iki tespiti yerinde gözükmektedir. Bu tespitlerden birincisi, havâlif türündeki kelimelerin ne lafız ne de anlam açısından fiil kabul edilebileceğidir. İkinci tespit, bu kelimelerle isnâd ilişkisi oluşturan kelimelerin fâil olmadığıdır. Dolayısıyla, hâlife grubundan kelimelerin yer aldığı cümlelere, fiil veya isim cümlesi şeklinde anlam verilmesi yanlıştır. Buna göre, **بَعْدَ الْعَقِيقِ** "Heyhat! el-'Akîk ve ehli ne kadar uzak!" cümlesi, **هَيْهَاتَ الْعَقِيقُ وَمَنْ بِهِ** "el-'Akîk ve ehli uzak düştü" cümlesi ile karşılanamayacağı gibi **بَعِيدُ الْعَقِيقِ** "el-'Akîk ve ehli uzaktır" gibi bir bildirim cümlesi ile de aynı anlama gelmeyecektir.

Temmmâm Hassân'ın, klasik tasnifte herhangi bir kelime türüne karşılık gelmeyen ve ortak özelliklere sahip birtakım kelimeleri belirtmek için kullanılan edat kavramını belirli özelliklere sahip kelimeleri ifade eden ayrı bir tür olarak değerlendirmesi kabul edilebilir gözükmektedir. Bu sayede klasik tasnifteki *harf türünden edatlar-isim türünden edatlar* ayrımı ortadan kalkmış olmaktadır. Ancak söz konusu ayrım, Temmmâm Hassân'ın tasnifinde yerini zorunlu olarak diğer bir ayrıma (aslı edat-muhavvel edat) bırakmıştır. Çünkü Arap dilinde

kelimeler kendi işlevleri dışında -zarfin edat olarak kullanılması gibi-kullanılabilmektedir. Temmâm Hassân'ın kelimeleri tür ve işlev olmak üzere iki açıdan değerlendirmesi ve herhangi bir kelimenin farklı türden bir kelimenin işlevini yerine getirmesi olgusuna vurgu yapması, yaptığı kelime tasnifinde işlevin belirleyici olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

el-Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd, *Kitabu'l-Halel fî Islâhi'l-Halel min Kitabi'l-Cumel*, Tahkik: Said Abdulkerim Seûdî, y.y., ts.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelusî, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab*, I-V, Tahkik: Receb Osman Muhammed, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1998.

el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed, *Esrâru'l-Arabiyye*, Tahkik: Muhammed Behcet el-Beytar, el-Mecmeu'l-İlmî el-Arabî, Dimeşk, ts.

----- *Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2003.

----- *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf*, I-II, (Muhammed Muhyiddin Abdulhamid'in el-İntisâf mine'l-İnsâf'ı ile birlikte), Dâru't-Talâi', Kahire 2009.

Enîs, İbrahim, *Min Esrâri'l-Luga*, Mektebetu'l-Anglo el-Mısriyye, Kahire 1978.

Güler, İsmail, "Arapçada İsnad ve Eksilteli Yapılara Bazı Yeni Yaklaşımlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1, Bursa 2013.

Gürkan, Nejdî, "Arapça'da El Takısı ve Fonksiyonları", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 18, 2004.

el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Udebâ İrşâdu'l-Erîb ilâ Marifeti'l-Edîb*, I-VII, Tahkik: İhsan Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1993.

Hassân, Temmâm, *Menâhîcu'l-Bahs fî'l-Luga*, Kahire 1955.

----- *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, Dâru's-Sekâfe, ed-Dâru'l-Beydâ 1994.

----- *el-Usûl Dirâse Epistemulûciyye li'l-Fikri'l-Lugavî inde'l-Arab*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 2000.

----- *el-Luga beyne'l-Mi'yâriyye ve'l-Vasfiyye*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 2000.

----- *el-Usûl*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 2000.

----- *el-Hulâsatu'n-Nahviyye*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 2000.

----- *Makâlât fî'l-Luga ve'l-Edeb*, I-II, Âlemu'l-Kutub, Kahire 2006.

----- *İctihâdât Lugaviyye*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 2007.

----- *el-Beyân fî Ravâi 'i'l-Kur'an Dirâse Lugaviyye ve Uslûbiyye li'n-Nassi'l-Kur'anî*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 2009.

İbn Akîl, Bahâuddin Abdullah b. Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, (Muhammed Muhyiddin Abdulhamid'in Minhatu'l-Celîl'i ile birlikte), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ts.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Suneni'l-Arab fî Kelâmihâ*, Tahkik: Ömer Faruk et-Tabbâ', Mektebetu'l-Meârif, Beyrut 1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddin Abdullah b. Yusuf, *Şerhu Şuzûri'z-Zehab fî Marifeti Kelami'l-Arab*, (Muhammed Muhyiddin Abdulhamid'in Muntehe'l-Edeb'i ile birlikte), Dâru't-Talâi', Kahire 2004.

İbn Ufûr, Ebu'l-Hasen Ali b. Mü'min el-İşbilî, *el-Mukarrib*, Tahkik: Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvad, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

İbnu'l-Kıftî, Ebu'l-Hasen Cemaluddin Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, I-IV, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire 1950.

İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, *el-Usûl fî'n-Nahv*, I-III, Tahkik: Abdulhuseyin el-Fetelî, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1996.

İmer, Kâmile-Kocaman, Ahmet-Özsoy, Sumru, *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2013.

Muhammed Halîfe, ed-Dennâ', "Temmmâm Hassân Muessilen li't-Turâsi'l-Lugavî", *Temmmâm Hassân Râiden Lugaviyyen* içinde, haz: Abdurrahman Hasan el-Ârif, Âlemu'l-Kutub, 2002.

el-Mahzûmî, Mehdî, *Medresetu'l-Kûfe ve Menhecuhâ fî Dirâseti'l-Luga ve'n-Nahv*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1958.

Mecdûb, İzzeddin, *el-Minvâlu'n-Nahviyyu'l-Arabî Kurâe Lisâniyye Cedîde*, Dâru Muhammed Ali el-Hâmî, Susa 1998.

Medkûr, İbrahim, "Aristo Mantığı ve Arap Grameri", Çeviri: Bünyamin Aydın-Yunus Emre Akbay, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 32, Isparta 2014/1.

el-Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, *el-Muktedab*, I-IV, Tahkik: Muhammed Abdulhâlîk Udayme, Kahire 1994.

Nahle, Mahmud Ahmed, *el-İsmu ve's-Sıfatu fî'n-Nahvi'l-Arabî ve'd-Dirâsâti'l-Ûrubbiyye*, Dâru'l-Marifeti'l-Câmiyye, İskenderiye 1994.

er-Râcihî, Abduh, "en-Nazariyyâtu'l-Lugaviyyetu'l-Muâsıra ve Mevkıfuhâ mine'l-Arabiyye", *Temmmâm Hassân Râiden Lugaviyyen* içinde, haz: Abdurrahman Hasan el-Ârif, Âlemu'l-Kutub, 2002.

er-Radî, Radıyyuddin Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, I-IV, Tashih: Yusuf Hasan Ömer, Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, Bingazi 1996.

es-Sabbân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali, *Hâşiyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmûnî alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, I-IV, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kum 1371/1952.

es-Sâkî, Fâdıl Mustafa, *Aksâmu'l-Kelami'l-Arabî min Haysu's-Şekli ve'l-Vazîfe*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1977.

Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitab*, I-V, Tahkik: Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

es-Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh, *Şerhu Kitabi Sîbeveyh*, I-V, Tahkik: Ahmed Hasan Mehdelî, Ali Seyyid Ali, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Hem 'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem 'i'l-Cevâmi'*, I-III, Tahkik: Ahmed Şemsuddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

----- *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, I-II, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, ts.

eş-Şerîf, Muhammed Salâhuddîn, "en-Nizâmu'l-Lugavî beyne's-Şekli ve'l-Ma'nâ min Hilâli Kitabi Temmâm Hassân el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ", *Havliyyâtu'l-Câmiati't-Tûnisiyye*, Sayı: 17, 1979.

et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsûatu Keşşâfi Istulâhâti'l-Funûn ve'l-Ulûm*, I-II, Tahkik: Ali Dahrûc, Mektebetu Lubnan Nâşirûn, Lübnan 1996.

el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullâh b. el-Hüseyn, *Mesâil Hilâfiyye fi'n-Nahv*, Tahkik: Muhammed Hayr el-Hulvânî, Dâru's-Şarki'l-Arabî, Beyrut 1992.

ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, *el- İzâh fî 'İleli'n-Nahv*, Tahkik: Mâzin el-Mubarek, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1996.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Mufasssal fî İlmi'l-Luga*, (Muhammed Bedruddin'in el-Mufasssal fî Şerhi Ebyâti'l-Mufasssal'ı ile birlikte), Takdim: Muhammed İzzuddin, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1990.